

seria de autor

OZ Amos

Serie coordonată de
DENISA COMĂNESCU

Amos Oz
Fania Oz-Salzberger

Evreii și cuvintele

Traducere din engleză și note de
IOANA PETRIDEAN

HUMANITAS
fiction

*Cât de bizar
A fost ca El
Să îi aleagă
Pe evrei.*

William Norman Ewer

*Nu-i chiar bizar: ei l-au ales pe Dumnezeu.
Anonim*

*Evreii i-au ales pe Dumnezeu și legea Lui
Ori poate că pe Dumnezeu l-au inventat întâi,
Și apoi legea l-au creat.
Ce-a fost la început născând nu se va ști,
Dar veacuri au trecut de-atunci nenumărate și
Ei fac același lucru neîncetat,
Gândind, nu venerând, și nelăsând nimic necercetat.*

Prefață

Această carte este un eseu. Este o operă de nonficțiune, o încercare speculativă, neprelucrată și pe alocuri de-a dreptul jucăușă de a spune ceva nou pe marginea unui subiect cu un istoric copleșitor. Vă oferim perspectiva noastră personală asupra unui aspect esențial din istoria evreilor: relația dintre evrei și cuvinte.

Autorii sunt un tată și o fiică. Unul din ei este scriitor și profesor de literatură, celălalt, istoric. Am discutat și ne-am contrazis pe marginea anumitor subiecte relevante pentru cartea de față încă de pe vremea când unul din noi avea doar trei ani. Cu toate acestea, colaborarea noastră are nevoie de o justificare.

Cea mai bună metodă prin care ne putem legitima munca de echipă este aceea de a declara răspicat ce susține eseuul nostru. El afirmă că istoria evreilor și poporul luat ca o entitate în sine formează un tot unic și continuu, care nu este nici etnic, nici politic. Pentru a respecta adevărul, trebuie menționat faptul că istoria noastră include și elemente de natură etnică și politică, dar acestea nu constituie o problemă centrală. În schimb, genealogia națională și culturală a evreilor a depins dintotdeauna de transmiterea, de la o generație la alta, a conținutului verbal. Acest lucru se află într-o strânsă legătură cu credința, desigur, dar mai ales cu textele religioase. Este deosebit de relevant faptul că textele au fost, de foarte mult timp, disponibile și în formă scrisă. Cu alte cuvinte, controversa a fost însământată înăuntrul lor încă de la început. În forma ei desăvârșită, venerația evreilor capătă

și o latură lipsită de reverență. Importanța de sine a evreilor are în componență și un anumit grad de autoexaminare, uneori caustic, alteori hilar. În vreme ce pe învățatură se pune un preț enorm, pe familie se pune un preț chiar mai mare. Iar acestea tind să se suprapună. Tați, mame, profesori. Fii, fice, elevi. Text, întrebare, dezbatere. Nu suntem siguri în privința lui Dumnezeu, dar știm cu certitudine că istoria continuității evreilor a fost dintotdeauna pavată de cuvinte.

Tocmai din acest motiv, istoria noastră este o poveste extraordinară. Este adevărat faptul că anumite evenimente istorice și mai multe povești s-au contopit de-a lungul timpului în analele evreilor. Numeroși învățați și scriitori s-au aventurat în acest labirint. Și iată-ne acum pe noi doi, străbătând împreună câteva dintre culoarele lui, privind lucrurile din perspectiva romancierului și a istoricului, adăugând astfel dezbaterea noastră miilor de voci care conversează între ele în interiorul său.

Micul nostru eseu nu a încercat să epuizeze toată gama de scrieri ebraice, nici măcar pe aceea a celor mai cunoscute și influente. Nu am parcurs foarte multe dintre texte. Eseul reprezintă un gen literar generator de discuții intense, cu pronunțat caracter panoramic, pe marginea unui set vast de subiecte, dar predispune spre o lectură selectivă, personală și o aplecare de-a dreptul arogantă spre generalizări. În ciuda tuturor acestor erori generice, ne asumăm întreaga responsabilitate pentru fiecare dintre aceste neajunsuri și pentru multe altele cu care cititorul s-ar putea confrunta pe parcursul lecturii. Iată încă un lucru pe care cartea noastră dorește să-l scoată în evidență: conform tradiției ebraice, fiecare cititor este un redactor, fiecare elev, un critic și fiecare scriitor, inclusiv Autorul universului, este supus unui mare număr de întrebări.

Dacă setul de idei sugerate mai sus este unul convingător înseamnă că proiectul nostru comun tată–fiică nu este lipsit de sens.

Mulțumiri

Desigur, înțelepciunea și sfaturile multor oameni s-au materializat în interiorul paginilor acestei mici cărți, la fel și excelențele critici care i s-au adus. Primele și cele dintâi mulțumiri ale noastre se îndreaptă spre familie: Nily Oz, Eli Salzberger și Galia Oz au citit manuscrisul cu foarte multă atenție, făcând comentarii de finețe; Daniel Oz, Dean Salzberger și Nadav Salzberger au luat parte la foarte multe conversații intergeneraționale pline de substanță, îndrăznețe și cât se poate de plăcute.

Felix Posen a fost cel care a avut ideea acestui proiect și atât el, cât și fiul său, Daniel, m-au susținut cu prietenia lor de neclintit, cu devotamentul și optimismul lor. Probabil nu pare tocmai firesc faptul că doi vorbitori nativi de ebraică, asemeni nouă, să se implice într-un proiect care presupune analizarea propriei moșteniri culturale într-o limbă străină, în cazul de față, în engleză, dar amândoi simțim că volumul acesta aparține de drept Bibliotecii Posen pentru Cultură și Civilizație Ebraică. Mulți oameni de cultură sunt implicați în proiecte derulate în cadrul acestei biblioteci, iar munca lor a reprezentat pentru noi o adevărată sursă de inspirație. Împărtășim viziunea largă a bibliotecii, a cărei activitate nu este nici pe departe una modestă, cu privire la istoria evreilor înțeleasă ca un tot complex de voci omenești multiple și variate, caracterizate prin puncte de convergență care se succed fără întrerupere. Bogăția diversității culturale nu exclude prezența unor principii unificatoare. Religia este doar unul dintre ele.

Câțiva colegi și prieteni au avut amabilitatea de a citi și critica manuscrisul. Ne-au salvat din capcana unor greșeli, a unor erori de judecată și a altor asemenea scăpări; cele care s-au strecurat totuși în text ne aparțin în totalitate. Le mulțumim din toată inima lui Yehuda Bauer, Menachem Brinker, Rachel Elior, Yosef Kaplan, Deborah Owen, Adina Stern și lectorului anonim din cadrul Yale University Press.

Mai sunt și alții care și-au adus, de-a lungul anilor, o însemnată contribuție intelectuală mai ales sub forma discuțiilor sau a conferințelor audiate. Este posibil ca multe dintre aceste persoane să nu știe că au reprezentat o sursă de inspirație, dar exact așa au stat lucrurile: Shlomo Avineri, Haim Beer, Susannah Heschel, Ora Limor, Anita Shapira, Daniel Statman, Yedidia Stern, Michael Walzer și A.B. Yehoshua. Mai mulți editori din cadrul Bibliotecii Posen ne-au trimis materiale relevante, și pentru acest lucru le suntem încă o dată recunoscători Orei Limor și lui Yosef Kaplan, precum și lui David Roskies și Elishevei Carlebach.

Cea mai mare parte a acestei cărți a fost scrisă în perioada în care Fania Oz-Salzberger a profesat atât în cadrul Universității din Haifa, cât și în cadrul Universității australiene Monash, făcând parte din colectivul profesoral al catedrei „Leon Liberman“ pentru Studii Israeliene Moderne. Calde mulțumiri se îndreaptă către prietenii noștri din Australia, Lee Liberman, Les Reti și Ricci Swart. Este, de asemenea, o plăcere să le mulțumesc tuturor *fellows*, colegilor și studenților din cadrul Centrului pentru Valori ale Umanității, al Universității Princeton, pentru un an 2009-2010 savuros, caracterizat de nenumărate aventuri de natură intelectuală.

h Miller și Dan Heaton de la Yale University Press i-au acordat cărții de față întreaga lor atenție editorială, motiv pentru care le mulțumim în mod cu totul special. Joyce Rappaport și Yael Nakhon-Harel de la Fundația Posen ne-au oferit sprijin editorial. Tammy Reznik s-a menținut pe baricade la Universitatea Monash. La Universitatea din Haifa,

Ela Bauer, Lee Maanit, Boaz Gur și Alon Kol ne-au fost de mare ajutor pe parcursul diverselor stadii de cercetare și scriere a acestei cărți; sprijinul de natură administrativă oferit de Kalanit Kleemer a fost de neprețuit.

Volumele consultate în timpul procesului de scriere a cărții noastre apar în lista de referințe, unde se regăsesc toate sursele citatelor folosite. Câteva site-uri merită totuși o mențiune specială. Mechon-mamre.org ne-a pus la dispoziție o Biblie bilingvă, extrem de folositoare demersului nostru. Câteva tălmăciri în limba engleză ale unor fragmente din Talmudul Babilonian au fost extrase din ediția Soncino, tradusă de L. Miller și publicată de Rabi Dr. Isidore Epstein, accesibilă online pe site-ul www.come-and-hear.com/talmud/, adesea accesat de noi, în vreme ce alte câteva citate talmudice au fost traduse chiar de autorii cărții de față. Am avut posibilitatea de a folosi și excelentul *maagar sifrut ha-kodesh*, motorul de căutare online al textelor scripturale de pe website-ul *Snunit* al Universității Ebraice, kodesh.snunit.k12.il. La fel de valoros a fost pentru noi și website-ul Centrului pentru Educație Tehnologică (CET), cet.org.il, sponsorizat de Fundația Rothschild. De ajutor ne-a fost, de asemenea, și Proiectul Ben-Yehuda, disponibil la benyehuda.org, o colecție online de cărți de literatură ebraică din domeniul public, pusă pe picioare de o echipă de voluntari. Webul, după cum încearcă istoricul din noi să-l convingă pe romancierul din noi, este o labirintică bibliotecă de litere, un gigantic labirint de înțelesuri, ceea ce îl transformă într-un adevărat spațiu talmudic.

În vreme ce ne asumăm încă o dată întreaga responsabilitate pentru toate erorile strecurate în volumul de față, ne exprimăm speranța că ele vor fi dintre acelea care să stârnească discuții pe marginea lor, nu hilaritate. După privilegiul de a fi avut atât de mulți interlocutori, așteptăm cu nerăbdare noi conversații, mai ales de natură critică.

EVREII ȘI CUVINTELE

Capitolul unu Continuitatea

În treizeci și două dintre cele mai ascunse și minunate căi ale înțelepciunii și-a gravat numele Stăpânul oastei cerești: Dumnezeu armatelor lui Israel, Dumnezeu cel etern, milostiv și bun, desăvârșit, Tatăl ceresc, cel Preaînalt ce stăpânește eternitatea. A creat universul pe baza celor trei Sepharim – Numărul, Scrierea și Vorbirea. Există zece numere și tot atâtea Sephiroth, și douăzeci și două de litere, care împreună formează Fundamentul tuturor lucrurilor.

Continuitatea evreilor a depins dintotdeauna de cuvintele rostite și de cele scrise, de un labirint de interpretări, dezbateri și dezacorduri, aflat într-o continuă extindere și de un raport interuman unic. La sinagogă, la școală, dar mai ales acasă, a existat mereu un dialog profund între două sau chiar trei generații.

Persoanele implicate în dialogul nostru nu au o legătură de sânge, ci una dată de text. Avram, Sara, Rabban Yohanan¹, Glikl din Hameln² și autorii cărții de față aparțin, fără nici

1 Rabi Yohanan ben Zakkai (30 î.Ch.-90 d.Ch.) a fost unul dintre cei care au pus bazele iudaismului rabinic, aducând o contribuție deosebită la alcătuirea Mishnei.

2 Glikl din Hameln (1646-1724), cunoscută și ca Gluckel din Hameln sau Glikl bas Judah Leib, este autoarea unui jurnal care oferă multe informații despre viața comunitară a evreilor germani de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

o îndoială, aceluiși arbore genealogic. O astfel de continuitate a fost pusă recent sub semnul întrebării: nu a existat nicicând o „națiune evreiască“, ni se spune, până când ideologi moderni au creat-o din senin, prin metode cât se poate de întortocheate. Ei bine, noi ne exprimăm dezacordul în această privință. Și aceasta nu din pricină că am fi naționaliști. Unul dintre scopurile acestei cărți este acela de a ne recupera istoria ancestrală, iar celălalt este de a explica tipul acestei istorii, care, în opinia noastră, merită efortul de a fi recuperată.

Nu ne referim aici la pietre, triburi sau cromozomi. Nu este nevoie să fi arheolog, antropolog sau genetician pentru a urmări și analiza continuitatea evreilor. Nu trebuie să fii evreu practicant. Nici măcar nu trebuie să fii evreu. Sau, dimpotrivă, antisemit. Trebuie doar să fii cititor.

În minunatul său poem intitulat *Evreii*, poetul israelian Yehuda Amichai¹ scria:

*Evreii nu sunt un popor istoric
Nici măcar un popor arheologic, evreii
Sunt un popor geologic, cu fisuri
Și alunecări de teren și straturi și lavă incandescentă.
Istoria lor trebuie măsurată
După o altă scară de măsurători, complet diferită.*

Un popor geologic: această metaforă unică ar putea exprima un adevăr profund despre națiunile noastre. Și nu ne referim aici doar la evrei. Însă lucrul acesta are o rezonanță extrem de puternică pentru noi, dacă înțelegem continui-

¹ Yehuda Amichai (1924-2000) este considerat cel mai mare poet israelian modern, primul care a folosit în poezia sa limbajul colocvial. A primit numeroase premii naționale și internaționale, opera lui fiind tradusă aproape integral în limba engleză.

tatea evreilor ca pe una în primul rând textuală. Naționalitatea „istorică”, etnică și genetică a evreilor este o poveste plină de fisuri și calamități. Este precum peisajul lăsat în urmă de un dezastru geologic. Putem avea pretenția de a ne revendica, să spunem, de la evreii din Galileea perioadei romane? Ne îndoim de asta. Atât de mult sânge de converțiți și dușmani, de tătari și cazaci ar putea curge prin venele noastre. Pe de altă parte, geneticienii de astăzi ne spun că o parte dintre genele noastre par a avea o vechime însemnată.

Este un lucru interesant. Dar complet lipsit de importanță pentru subiectul nostru.

Există o legătură genealogică. Analele noastre pot fi consultate, istoria noastră poate fi povestită. Dar „scara noastră de măsurători complet diferită” este făcută din cuvinte. Și tocmai acesta este subiectul cărții de față.

Încă din acest punct incipient, trebuie să afirmăm clar și răspicat ce fel de evrei suntem. Amândoi suntem evrei israelieni laici. Această autodefinire are mai multe semnificații. În primul rând, nu credem în Dumnezeu. În al doilea rând, ebraica este limba noastră maternă. În al treilea rând, identitatea noastră evreiască nu este dată de credință. Am citit toată viața texte evreiești, fie ele scrise în ebraică sau în alte limbi; ele reprezintă poarta noastră spre lume, atât din punct de vedere cultural, cât și intelectual. Cu toate acestea, nu există nici măcar un oscior religios în trupurile noastre. În al patrulea rând, ne trăim viețile într-un climat cultural – în interiorul părții moderne și laice a societății israeliene – care identifică din ce în ce mai mult obiceiul de a cita din Biblie ori de a face referiri la textele talmudice, ba chiar și interesul față de trecutul evreilor, cu o înclinație politică vădită, în cel mai bun caz, atavică, iar în cel mai rău, naționalistă și triumfalistă. Această sustragere de bunăvoie

din multe aspecte specific evreiești ale vieții are la bază multiple cauze, unele dintre ele de înțeles; dar acest lucru este perceput în mod eronat.

Ce înseamnă laicitatea pentru evreii israelieni? În mod evident, mult mai mult decât pentru alți necredincioși moderni. De la gânditorii Haskalei¹, din secolul al XIX-lea, până la autorii evrei din zilele noastre, laicitatea evreiască a umplut un raft de bibliotecă din ce în ce mai încăpător, un spațiu tot mai larg pentru dezvoltarea gândirii creative. Iată un exemplu din eseul intitulat „Curajul de a fi laic“, semnat de Yizhar Smilansky², marele scriitor israelian care și-a publicat cărțile sub pseudonimul Samech Yizhar:

Laicitatea nu înseamnă permisivitate, nici haos lipsit de lege. Ea nu respinge tradiția, nici nu întoarce spatele culturii, impactului ori succesului pe care le-ar putea avea aceasta. Astfel de acuzații nu reprezintă altceva decât demagogie ieftină. Laicitatea este o înțelegere diferită a omului și a lumii, o înțelegere non-religioasă. Omul poate simți nevoia, din când în când, să-l caute pe Dumnezeu. Natura acestei căutări nu este importantă. Nu există răspunsuri de-a gata, cum nici iertarea nu vine de-a gata, preambalată și numai bună de folosit. Iar răspunsurile însele sunt capcane: renunță la libertate pentru a te bucura de liniște. Numele lui Dumnezeu este liniște. Însă liniștea se va risipi la un moment dat, iar libertatea va fi pierdută. Ce se va întâmpla atunci?

1 Mișcare iluministă evreiască, inspirată de Iluminismul european, a avut loc, cu aproximație, între 1770 și 1880, evreii fiind încurajați să învețe ebraica, dar și alte limbi europene, precum și agricultura, științe, arte, să încerce o asimilare totală în spațiul în care trăiau, prin port, limbă, obiceiuri.

2 Yizhar Smilansky (1916-2006) a fost un scriitor israelian cu o prolifică și îndelungată carieră politică.

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	9
------------------------	---

EVREII ȘI CUVINTELE

Capitolul unu	
Continuitatea	15
Capitolul doi	
Femei vocale	81
Capitolul trei	
Timp și atemporalitate	133
Capitolul patru	
Fiecare persoană are un nume, sau: Au evreii nevoie de iudaism?	179
<i>Epilog</i>	225
<i>Surse</i>	241
<i>Indice</i>	259